

II. fejezet

KÁRPÁTALJA (KÁRPÁTALJAI KORMÁNYZÓSÁG) MAGYARORSZÁG FENNHATÓSÁGA ALATT 1939–1944

1. A kárpátaljai autonómia kérdése – Teleki Pál kísérlete

1.1. Érdekek hálójában

A versailles-i rendszer „legigazságtalanabb békéje”, a trianoni szerződés Magyarország minden addigi külpolitikai törekvését háttérbe szorította, s az ettől kezdve egyetlen célnak, a revíziónak volt alárendelve. Ebbe a kontextusba került Kárpátalja kérdése is. Az ukránság számára a Kárpátok két oldala az ukrán Piemontot kezdte jelenteni – a keleti oldalon a bolsevik uralom alatt súlyos etnikai tisztogatást szenvedtek el, ugyanakkor a nyugati részen, Csehszlovákiában végrehajtott közigazgatási, föld-, iskolai és egyházi reform teret nyitott Kárpátalján az ukrán nemzeti eszmének. Felszámolták a magyar uradalmi birtokokat, helyükre a magyar lakosság közé ékelődve szlovák és ruszin telepek jöttek létre. A csehszlovák állam jelentős állami beruházásokat eszközölt Kárpátalján, hogy az elmaradott tartományt felzárkóztassa az ország többi részéhez, amivel a galíciai vagy a bukovinai viszonyoknál előnyösebb körülményeket teremtett. Az 1930-as évekre megerősödtek az ukrán politikai erők, ami a választási eredményeken mutatkozott meg. A Piemont-álmokat erősítette a kárpátaljai autonóm kormány megalakulása 1938 őszén, azonban Magyarország ekkor – mindenekelőtt Németország hathatós segítségével – elfoglalta Kárpátalját.

Az ukrán nemzeti mozgalom megerősödése ellentétes volt a csehszlovák államérdekkel. A Volosin-kormány idején az erősödő ukrán befolyás fokozta az ellentéteket Huszt és Prága között. A Szovjetunió elítélte Csehszlovákiának Németország és Magyarország általi feldarabolását, ezzel szemben – Kárpátalja Magyarország általi megszállásához hasonlóan – később a Szovjetunió is német hozzájárulással szállta meg a nyugat-ukrán területeket.

Magyarország a nemzetközi szintéren kereste a szövetségeseket a revízióhoz. Az 1920-as években Olaszország, az 1930-as évek fordulójától pedig Németország is szembefordult a versailles-i renddel. A német diplomáciai fordulat különösen Adolf Hitler hatalomra jutása (1933) után vált egyértelművé. Az 1935-ös szovjet–francia szerződés aláírásával, valamint 1936-ban az antikomintern paktum létrejöttével Európa és a világ ismét kezdett két egymással szemben álló nagy blokká alakulni. 1936-ban a német csapatok bevonultak a rajnai demilitarizált övezetbe, s Hitler még ugyanabban az évben kiválasztotta a következő célpontokat: Ausztriát és Csehszlovákiát.

Csehszlovákia feldarabolásával kapcsolatos tervében Hitler fontos szerepet szánt Magyarországnak: azt szerette volna, ha fegyveres konfliktus kirobbantásával ürügyet szolgáltat a német katonai beavatkozásra. Az 1937. november 25-i megbeszélésen a német diplomácia közölte Darányi Kálmán magyar miniszterelnökkel, hogy a Csehszlovákiával

szembeni magyar területi követeléseket jogosnak ismerik el, s Magyarország számíthat Németország támogatására. 1938 augusztusában Hitler ismét bizalmas megbeszélésre invitálta a magyar vezetőket, Imrédy Béla miniszterelnök és Horthy Miklós azonban elhárította a nyílt katonai beavatkozást. A magyar katonai akció elmaradása miatt Csehszlovákia feldarabolása helyett Hitlernek meg kellett elégednie azzal, hogy egyelőre csak a németek lakta cseh területeket, a Szudéta-vidéket csatolja a birodalomhoz. Erről az 1938. szeptember 29-i müncheni egyezmény intézkedett. Az egyezményhez csatolt záradék javaslatot tett arra, hogy a magyar és a csehszlovák kormány egyezzen meg a magyar kisebbséggel kapcsolatos vitás kérdésekben. Ennek alapján került sor 1938. október 9. és 13. között Komáromban a magyar–csehszlovák tárgyalásokra.

Mivel a komáromi tárgyalások Bródy András Podkarpatszka Rusz miniszterelnökévé történt kinevezése (október 11.) előtt néhány nappal kezdődtek (október 9.) és a kinevezése utáni napokban (október 13.) véget is értek, így Kárpátalja képviselője szinte napról napra változott. Először Párkányi Iván, a Syrový-kormány podkarpatszka ruszi ügyekért felelős minisztere, majd Zsidovszkij Iván lapszerkesztő, végül immár a podkarpatszka ruszi autonóm kormány képviselőjében Bacsinszkij Edmund volt jelen a tárgyalásokon. Kárpátalja itt alig került szóba, mivel Magyarország csak Szlovákiát tekintette tárgyalási partnernek, Kárpátaljával kapcsolatban pedig népszavazást követelt. A komáromi tárgyalások napjaiban kezdődtek el az ún. rongyos gárda kárpátaljai akciói.

Bródy András miniszterelnök is követelte a népszavazást, ami beleilleszkedett a München után felerősödött magyarországi propagandába. Megalakult például a Ruszinszlovák Magyarországi Egyesülete, amelyik *Igazságot Rákóczi népének* feliratú emlék-levelezőlap árusítására és az ennek révén befolyó adományok gyűjtésére kapott engedélyt. Ezenkívül a Felvidéki Egyesületek Szövetsége 1938. november 15-én emlékiratban fordult Franciaország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, az USA, Lengyelország budapesti követségeihez, „a világ nagyhatalmaihoz, hogy rendeljék el Szlovákiában és Kárpátalján a népszavazást”. Bevonták a görög katolikus egyházat is. A tokaji görög katolikus egyházközség például 1938. október 16-i határozatában „követelte” „ruthén hitestvérei részére” az önrendelkezési jog biztosítását. „Meg vagyunk győződve arról, hogy a ruthének Magyarországhoz kívánnak csatlakozni.”

A sikertelen komáromi tárgyalások után 1938. november 2-án Németország és Olaszország döntést hozott a Cseh-Szlovákia és Magyarország közötti államhatár etnikai alapú módosításáról. Ez volt az első bécsi döntés, melynek következtében 11.927 km²-nyi terület került vissza Magyarországhoz 1 millió 60 ezer főnyi lakossal (ebből 1.523 km²-nyi terület és több mint 170 ezer főnyi lakosság volt kárpátaljai). Az első bécsi döntés nyomán a magyar hadsereg november 9-én vonult be Beregszászba, és november 10-én Munkácsra és Ungvárra. Ungvár örökös főterének nevét már november 10-től Masarykról Horthy térre változtatták. Az ungvári *Kárpáti Magyar Hírlap* arról számolt be, hogy nem minden ungvári kávézóban, étteremben hajlandók kiszolgálni a magyar katonákat, tiszteteket.

Kárpátaljával kapcsolatban Magyarországot az etnikai revízió – a magyarlakta területek visszaszerzése – nem elégítette ki. Nyilvánvaló volt ugyanakkor, hogy Kárpátalja nem magyarok lakta területeit Magyarország nem követelheti etnikai alapon. Teleki Pál – a komáromi tárgyalások alkalmával a magyar delegáció egyik vezetője, 1939. február 16-tól miniszterelnök – 1938 novembere után úgy vélte, hogy a nagyhatalmakat nem a történeti érvek (ezeréves ruszin–magyar együttélés, a csehszlovák kormány által

elmulasztott autonómia, a „leghűségesebb nemzet” toposza) fogják a visszacsatolás elfogadására bírni, hanem éppen a „modern” gazdasági és politikai földrajzi érvek, amelyek korrigálják az etnikai határtervezés egyoldalúságát.

A Magyar Távirati Iroda (MTI) a kárpátaljai ruszinok ez irányú követeléseiről közölt híreket: november 3-án „Ruszinföld politikai és egyházi szervezetei” nagygyűlésen követelték, hivatkozással az „északi hegyvidék” és a „déli völgyek” gazdasági és történelmi összefonódására, a bécsi döntőbíróági határozat után „a ruszin népek adassék meg, hogy állami hovatartozásának sorsáról az elvi önrendelkezési jog alapján maga dönthesse általános népszavazás útján”. Az aláírók között ott van a görög katolikus egyház, Bródy András és Fenczik István pártja is. November 11-én Sztojka Sándor munkácsi görög katolikus püspök hálaadó istentisztelet keretében a ruszinkérdés végleges megoldásának szükségességéről beszélt. A gazdasági összefonódásokat hangsúlyozta az Ungváron megjelenő *Kárpáti Magyar Hírlap* is október folyamán, az Orosz Nemzeti Tanács határozatára hivatkozva: a Kárpátalja egy egészet alkot, és ennek az északi részét nem lehet elválasztani a délitől, már csak azért sem, mert ezt egybeköti „az ezeréves múlt gazdasági kapcsolata, az őslakos népek testvéri együttélése.” Vagy másutt: „Aki Kárpátalját bármiféle elgondolások szerint több részre akarja szakítani, az ellensége a ruszin földnek. Kárpátalja – éppen gazdaságilag – annyira szervesen egy terület, hogy csak így életképes. Aki másféle elgondolásban látja a jövőjét, az nem ismeri ezt a földet.” A lap szerint a lakosság „a legnagyobb bizonytalanságban éli napjait, megállt a gazdasági vérkeringés, megállt az üzleti forgalom, senki nem tudja, mit hoz a holnap, milyenek lesznek Kárpátalja határai”.

A nyílt propagandával párhuzamosan a magyar és a lengyel kormány folyamatos diverzáns akciókkal is igyekezett elősegíteni a közös határ megteremtését. Imrédy Béla magyar miniszterelnök szeptember 29-én elvi beleegyezését adta a szabadcsapatok (az ún. rongyos gárda) bevetésére, október 2-án Kozma Miklósrá bízta az akció „politikai vezetését”, a katonai irányítás a Vezérkari Főnökségre tartozott. A rongyos gárda bevetéseit a magyar kormány hivatalosan ugyan leállította, a határincidensek azonban továbbra is folytatódtak. A legnagyobb visszhangot keltett eseményre 1939. január 6-án került sor. A Beck–Ribbentrop találkozó reggelén Munkács külterületén, Oroszvágen fegyveres határincidens tört ki a magyar és a csehszlovák katonaság között („vízkereszti csata”). Még aznap a városba érkezett Jaross Andor tárca nélküli felvidéki miniszter. A magyar fél szerint „a csehszlovák reguláris és az ukrán szabadcsapatok” intéztek támadást a város ellen, rálőttek a magyar parlamenterekre is, egyikük könnyebben megsérült. Fogolycserére is sor került Órhegyalján, január 10-én. A másik oldal hivatalos jelentése szerint az összetűzést a magyarok provokálták. Berlinben az incidenst „helyi fegyveres alakulatok önkényes tetteinek” tekintik. Viszont sokatmondó, hogy 1939. június 2-án a rongyos gárda tagjai emléktáblát helyeztek el a munkácsi Latorca-hídon a január 6-i harcokban elesettek emlékére.

Kozma rongyosaival egy időben, 1938 októberének végén és novemberében, a lengyelek is szerveztek diverzáns akciókat Kárpátalján: a Feszítővas fedőnevű akciót egy hivatásos katonatiszt, Feliks Ankerstein irányította. A belső tájékoztatást az ungvári lengyel konzulátus szolgáltatta. A helyi informátor Fenczik István és Marina Gyula volt. Lengyelország azért is volt érdekelt a közös lengyel–magyar határ megteremtésében, mert az ország területén élő nagy számú galíciai ruszin lakosság miatt veszélyesnek tartotta egy autonóm ruszin terület szomszédságát. Ezért is segítette Magyarországot abban,

hogy destabilizálja a kárpátaljai helyzetet és kiprovokálja Magyarország nyílt katonai beavatkozását.

A magyar kormány 1939. március 10-én olyan határozatot hozott, hogy Kárpátalját katonai akció keretében akár német beleegyezés nélkül is visszafoglalja. Berlin jóváhagyása azonban végül megérkezett. A cseh-morva területek Wehrmacht általi elfoglalásával és a Szlovák Köztársaság megalakulásával párhuzamosan a magyar hadsereg elfoglalta Kárpátalját. Előzetesen a prágai kormány elfogadta a magyar kormány ultimátumát, amely azt követelte, hogy vonják vissza Kárpátaljáról a cseh csapatokat.

Már március 18-án (az előző nap este Budapestről indult különvonattal) Csapon keresztül Munkácsra érkezett Horthy Miklós kormányzó, aki többek között felkereste a sebesültkórházat, ahol a márciusi harcok szenvedőit ápolták. Innen Beregszászra, Nagyszőlősrre és Husztra indult tovább. 17 órakor Budapesten Teleki Pál miniszterelnök elnökletével értekeztet kezdődött a kárpátaljai önkormányzat előkészítéséről.

Teleki Pál miniszterelnök tehát már a katonai akció lezárulása előtt összehívta az első tanácskozást azzal a céllal, hogy megvitassák a kárpátaljai ruszin autonómia lehetőségét. A miniszterelnöki hivatalban 1939. március 18-án megtartott tanácskozástól 1940. augusztus 5-ig ível a kérdéssel kapcsolatos vita, amikor Teleki visszavonta a parlament elé terjesztett törvényjavaslatot a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról. A vita két szinten zajlott: a nyilvánosság előtt és a miniszterelnökségi zártkörű megbeszéléseken.

A nyilvánosságban, azaz a sajtóban széles körben jelentek meg azok az írások – főleg 1939-ben –, melyek szöges ellentétben vannak az 1920–30-as években autonómiára méltónak tartott ruszinok addigi megítélésével. A podkarpatszka ruszi időszak magyar politizálásának egyik kulcskérdése volt az autonómiához való viszonyulás. A testvéri, őslakos érzést, összefogást hangoztató kárpátaljai magyar politikusok, a magyarországi politikai erők burkolt támogatásával, folytatták azt a politikát, amely a ruszin nemzeti gondolatot és a ruszinoknak megígért, de kárpátaljai, tehát az itt élő magyaroknak is szóló autonómia ügyét igyekeztek képviselni. Még úgy is, hogy nem felvidéki magyarságban, hanem kárpátaljai magyarságban gondolkodtak. Sajátos visszahatás erre az időszakra, s ezekre a történésekre az autonómia kérdésének kezelése 1938–1939 után.

A nyomtatásban megjelent vélemények közös irányelve volt, hogy a „nyomorban és műveletlenségben” élő nép számára – amely egy szélsőséges meghatározás szerint „nem tekinthető másnak, mint ruszinul beszélő és görög katolikus hitet valló magyarnak” – kielégítő kell, hogy legyen az 1868-as nemzetiségi törvényben leírtak valóra váltása. De „ha már mindenáron autonómiában akarjuk látni” a ruszinokat, akkor elő kell venni az 1918:X. Néptörvényt. A többség kulturális autonómiában gondolkodott, a lényeg, hogy az ne bontsa meg „a magyar korona ezeréves integritását”. A határok tekintetében szintén előjött az a gondolat, hogy a vármegyerendszert lehetőleg meg kell tartani.

A tervezettel szembeni ellenállás helyi szinteken is megnyilvánult. Kósa Kálmán, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium miniszteri osztályfőnöke Pataky Tibor államtitkárhoz írott 1939. november 16-án kelt bizalmas magánlevelében így fogalmazott: „Valahogy úgy érzem, hogy a hivatalos nemzetiségi politikánk és annak gyakorlati kivitele nincs egymással összhangban. Alsó hatóságaink sokszor olyan intézkedéseket tesznek, amelyek szöges ellentétben vannak a felülről hangoztatott elvekkel. [...] az egész visszacsatolt részeken, beleértve Kárpátalját is, éppen nemzetiségi vonatkozásban állandóan olyan nehézségekbe ütközöm, amelyeket legjobb akarat mellett is alig tudok és tudunk

legyőzni. Ezekbe a kérdésekbe mindenki beleszólási jogot vindikál magának és minden intézkedésre hivatott emberünket állandóan fűrják.”

A Kárpátalja önkormányzatának előkészítésére összehívott 1939. március 18-i bizalmas miniszterelnökségi értekezleten arról beszéltek, hogy elsősorban kulturális autonómiában kell gondolkodni, de területi elv alapján. E tekintetben fontos szerep hárulna a görög katolikus egyházra. A helyi politikai személyiségek közül Bródy Andrást tervezték helyzetbe hozni. Imrédy Béla volt miniszterelnök elmondta, hogy 1938 szeptemberében tárgyalt Bródyval, aki „felvetette a kérdést, hogy hajlandók vagyunk-e Kárpátalja csatlakozása esetén bizonyos autonómiát adni? Akkoriban azt a kijelentést tettem előtte, hogy igen, azonban akkor sem precizíroztuk a dolgot, hanem igyekeztünk inkább homályban tartani, de mondom, határozottan elhangzott az az ígélet, hogy autonómiát adunk nekik. Hozzá kell azonban tennem, hogy ez természetesen attól feltételezetten történt, hogy önkéntes csatlakozás lesz, tehát egy ilyen elfoglalás-szerű csatlakozás, ami szerintem lényegesen változtat a helyzeten és a korábbi ígérek alól erkölcsileg minket tulajdonképpen fel is ment.” A további fejleményekkel elégedetlen, a ruszin ügyet hüien képviselő, horvát típusú autonómiában gondolkodó Bródy végül semmilyen pozíciót nem kapott, meg kellett elégednie az országgyűlési képviselőséggel, amely azonban Kárpátalja ügyében sem hatalmat, sem érdemi beleszólást nem tett számára lehetővé. A később Kárpátalja első kormányzói biztosának kinevezett Perényi Zsigmond már ezen az értekezleten kijelentette: „igaz, hogy biztattuk őket autonómiával és csináltunk tervezeteket is, de ezt a csehekkel szemben csináltuk”.

Teleki a következőképpen szólalt fel a soros tervezetet megvitató 1940. április 25-i miniszterelnökségi értekezleten: „a mi segítségünkkel jöttek létre és részben itt is szerkesztődtek – magunk között vagyunk, ma már beszélhetünk róla – azok az autonómiajavaslatok és követelések, amelyekkel Kárpátaljának, Ruszinszónak népe Csehszlovákiával szemben előállott.” Teleki Pál miniszterelnök éppen ezért erkölcsi kérdésnek tartotta, hogy Kárpátalja egészének Magyarországhoz kerülése után a ruszinok számára megadják a már sokszor ígért területi különállást, a nyelvi-kulturális önállóságot biztosító autonómiát. Kárpátalját nemzetiségpolitikai kísérleti terepnek gondolta a Szent Istváni állameszme megvalósítása keretében, ugyanis a ruszinságban látta a leginkább a magyar államhoz lojális nemzetiségi csoportot. Teleki azonban maga is megtapasztalhatta azt az ellenirányú törekvést, amit az egyik tervezettel kapcsolatban megjegyzett: „hibája, hogy nagyon látszik a védekezés az önkormányzat ellen.”

A törvényjavaslat többszörösen módosított szövege végül 1940 júliusában került a magyar parlament elé, de röviddel ezután a miniszterelnök, főleg a katonai körök biztonságpolitikai érvelésének nyomására, kénytelen volt azt visszavonni, s ezzel a kérdés véglegesen a süllyesztőbe került. Teleki elgondolása a ruszin vajdaságról megbukott.

Kárpátalja egyre nehezebben kezelhető ügy lett a magyar kormány számára. Novákovits Béla, Kárpátalja katonai közigazgatásának vezetője már 1939 júniusában figyelmeztette feljebbvalóit: „a lakosságnak a magyar állami eszme szempontjából kedvező hangulata nyugtalanná kezd válni”. Fenczik István parlamenti képviselő, aki mindvégig lojális maradt a magyar kormányhoz, a miniszterelnökséghez 1939 augusztusában intézett bizalmas levelében a lakosság hangulatának lényeges rosszabbodásáról számolt be. Az okok között többek között felsorolta, hogy „a katonai parancsnokok túlkapásai nagy elhidegülést váltottak ki, mert sok becsületes magyarorosz alaptalan vádak és intrikák áldozatául

esett”, valamennyi hivatalban „a tisztviselők legnagyobb része az anyaországiakkal lett betöltve”, a „görögkeleti vallás” gyakorlása akadályokba ütközik. Hasonló értelemben nyilatkozott számos más, magyar és nem magyar közszereplő. Sérelmes volt az is, hogy nem kaptak komoly szerepet a csehszlovák időszakban vezető szerepet betöltő magyar politikusok. Új emberek kerültek pozícióba, olyanok is, akik az 1938–39-es katonai akciók támogatásában kerültek először előtérbe.

Magyarország két világháború közötti politikájában tehát meghatározó szerepet töltött be a trianoni békeszerződéssel létrejött határok valamilyen mértékű revíziójának kérdése. Kárpátaljával kapcsolatban a két világháború közötti időszakban folyamatosan támogatta a helyi magyar pártokat és az autonómiakövetelést előtérbe helyező ruszin irányultságú pártokat. Olaszország és Németország hathatós támogatásával az első bécsi döntéssel visszakapta a régió határ menti, magyarlakta sávját, de igényt tartott – immár gazdasági alapon – Kárpátalja egészének visszacsatolására. Nem összehangolt, de egyidejű magyar és lengyel diverzáns akciókkal igyekeztek kikényszeríteni a katonai beavatkozást, amire végül Németország hallgatólagos beleegyezésével 1939. március közepén került sor. Ezzel egyidejűleg, 1939. március közepétől Teleki Pál magyar miniszterelnök határozott lépéseket tett a ruszin autonómia megvalósítása érdekében, de ebben a törekvésében magányos maradt, nem talált politikai szövetségeseke.

A visszacsatolás után a helybeli lakosság körében visszatetszést keltett többek között a liberális csehszlovák demokráciához képest a vélemény szabadságot sokkal inkább korlátozó magyarországi berendezkedés. Ez azonban nem csak a Horthy-rendszernek tudható be. Az is közrejátszott, hogy határterületről, katonai szempontból kiemelt jelentőségű régióról volt szó. A „húszéves küzdelemben kivívott” intézmények megszűntek, illetve beolvadtak a hasonló magyarországi intézményekbe, noha a „kárpátaljaiak” a „szlovenszkóiakkal” szemben kialakított egyfajta szuverenitásukat az „anyaország” kötelékében sem kívánták volna feladni, ami azonban nem illett bele az integer Magyarország képébe. 1940. március 15-én kimondták az Egyesült Magyar Párt feloszlását, illetve a Magyar Élet Pártjába történő beolvadását. 1939 októberétől a magyarországi református egyházi zsinat döntésével a Kárpátaljai Református Egyházkerület megszűnt létezni, a régió a magyar fennhatóság alatt ismét a Tiszántúli Egyházkerületbe tagolódott be. 1939 októberében pápai rendelkezésre megszüntették a Kárpátaljai Római Katolikus Apostoli Kormányzóságot, a terület egyházközségei ismét egyesültek a szatmári egyházmegyével. A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség tekintetében pedig 1939 nyarán visszaállt az esztergomi főhatóság. Visszaszorult a ruszin gimnáziumi oktatás, a hivatalnokok nagy részét az „anyaországból” helyezték ide.

1.2. Magyar Felvidék kontra ruszin Kárpátalja

Magyarország kötelékében Kárpátalja közigazgatása sajátosan alakult. Az első bécsi döntéssel visszakért határ menti magyarlakta sávot a történelmi vármegyékbe tagolták be. Az 1938. évi területrendezés eredményeként közigazgatásilag az Ungvári járást az Ungvár székhelyű Ung vármegyéhez, a Beregszászi, Munkácsi, Tiszaújlaki járásokat a Beregszász székhelyű Bereg és Ugocsa egyesített vármegyékhez csatolták. Az 1939. évi területrendezéskor Bereg és Ugocsa vármegyét kettéválasztották, a Beregszász székhelyű

Bereg vármegye a Beregszászi, Munkácsi járásokat, a Nagyszőlős székhelyű Ugocsa vármegye a Nagyszőlősi járást, valamint a Máramarossziget székhelyű Máramaros vármegye a Técsői járást foglalta magába Kárpátalja területéből. Az 1939 márciusában visszafoglalt területet pedig a vármegyerendszertől elkülönülő közigazgatási terület, az Ungvár székhelyű Kárpátaljai Kormányzóság egyesítette. Megkülönböztető sajátossága ennek a területnek, hogy nem voltak mindenütt szabályosan meghúzott határok, egy-egy település két-két közigazgatási területhez is tartozhatott. Így például Ungvár a kormányzóság és ezen belül az ungi közigazgatási kirendeltség székhelye, egyúttal Ung vármegye székhelye is, Munkács pedig a kormányzóság beregi kirendeltségének székhelye és a Beregszász székhelyű Bereg vármegyének is része volt. Tanügyigazgatás tekintetében akár egy iskolaépületen belül is szétválasztották az intézményeket; tannyelvtől és földrajzi elhelyezkedéstől függetlenül a kassai, a szatmárnémeti vagy a kárpátaljai tankerülethez tartoztak.

A Kormányzóság területén kívül eső, de a csehszlovák időszakban Kárpátaljához (Podkarpatszka Ruszhoz) tartozó, a vármegyerendszerbe tagolt területen megmaradt egyfajta virtuális Kárpátalja-érzés a magyar lakosságban is. Siménfalvy Árpád ungi főispán 1939-ben többek között így fogalmazott: „amint a magyarság és a ruszinság az elnyomás éveit alatt közös erővel harcolt jogaiért és együvé tartozónak érezte magát, úgy nem emelhető ma sem kínai fal a ruszinság lakóhelyének, Kárpátaljai közigazgatási területe és a vármegyei közigazgatás tevékenysége közé. A magyarságot és a ruszinságot egymáshoz közelebb kell hozni.”

A Kárpátaljai Kormányzóság közigazgatási helyzetét az 1939. július 7-én életbe lépő 6.200. számú miniszterelnöki rendelet szabályozta, amit hiba lenne egyenértékűnek tartani az autonómia megadásával. Már a rendelet címéből is kiderül, hogy „ideiglenesen” rendezi a kérdést, azaz az autonómia bevezetéséig. Ilyen ígéretet a csehszlovák időszakban is kapott a régió.

1927-től kezdve a magyar országgyűlés kétkamarás volt. A képviselőházban, ahová választások útján lehetett bekerülni, a kormánypártok mindvégig domináltak, az ellenzéki pártok és a függetlenek a mandátumok húsz–harminc százalékán osztoztak. A második világháború időszakának kormánypártja a Magyar Élet Pártja (MÉP). Ezzel szemben a felsőházba örökös jogon, méltóság vagy hivatal, választás vagy kinevezés útján kerülhettek be a tagok, akiknek döntő többsége nagy- és középbirtokos, állami főtisztviselő, egyházi vezető volt. A visszacsatolt területeken nem tartottak képviselőházi választásokat, hanem behívták a képviselőket: 1938. december 5-én vonultak be a magyar parlamentbe a felvidéki képviselők, valamennyien a Felvidéki Egyesült Magyar Párt tagjai, mely párt később beleolvadt a MÉP-be. A Kárpátaljáról behívott képviselők: Egry Ferenc, Hokky Károly, Korláth Endre, Ortutay Jenő, R. Vozáry Aladár, Csuha Sándor.

1939. május 28–29-én Magyarországon megtartották a soros országgyűlési képviselőválasztásokat, Kárpátalja azonban nem választhatott. Miután 1939. június 22-én elfogadták a 6.200/1939. sz. M. E. (miniszterelnöki) rendeletet a kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről és az 1939:VI. tc.-t a kárpátaljai területeknek az országgal való egyesítéséről, a képviselőházba tíz kárpátaljai képviselőt hívtak be: Bencze Györgyöt, Boksaj Jánost, Bródy Andrást, Demkó Mihályt, Fenczik Istvánt, Földesi Gyulát, Hajovics Pétert, Homicsko Vladimirt, Spák Ivánt és Zsegora Ödönt. 1939. december 31-én hirdették ki az 1939. évi XVIII. tc.-t „a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken és a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területen országgyűlési

képviselők választásáról”, melynek alapján Kárpátalján tizenegy mandátumot töltöttek volna be (ennyi járása volt a területnek). A törvénycikkben foglaltakat azonban nem hajtották végre. 1940. június 19-én Teleki Pál miniszterelnök parlamenti felszólalásában kitért arra, hogy Kárpátalján június 30-ig meg kellett volna tartani a választásokat, de a háborús viszonyok miatt ezt bizonytalan időre kénytelenek elhalasztani, ezért a behívott képviselők mandátumát meghosszabbítják. A kárpátaljai képviselők személye ezután egy ízben változott: 1942 februárjában három megüresedett helyre behívták Riskó Bélát, Buday Istvánt és Hápka (Kökényesy) Pétert.

Kárpátalja részéről a felsőház örökös tagjaivá 1939. július 1-jén Horthy Miklós kormányzó Ilinczy Sándor görög katolikus nagyprépostot, Kaminszki Józsefet, a Központi Orosz Nemzeti Tanács elnökét és Sztojka Sándor munkácsi görög katolikus megyéspüspököt nevezte ki, illetve 1943. január 1-jétől „a visszacsatolt kárpátaljai területről” felsőházi tagként hívták be a parlamentbe Demjanovich Pétert, Kricsfalussy-Hrabár Endrét és Ganyó Istvánt.

Kárpátalja egyik nagy tragédiája a helyi zsidóság sorsa. Egy részüket 1941-ben a németek által megszállt belső ukrainai területekre, más részüket 1944-ben Németországba deportálták, a biztos halálba. A nagy hányadban magát magyarnak is tartó népcsoport a háború áldozata lett.

1944 áprilisa és októbere között Kárpátalja ismét hadműveleti területté vált, és végül szovjet megszállás alá került.

2. A magyar kormány Kárpátalja-politikája

2.1. Válság és válságkezelés

Az 1930-as évek végén Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz, Kárpáti Ukrajna) politikai és nemzetközi jogi vonatkozásban egyaránt válsághelyzetbe került. Kettős államfordulattal, 1938 novemberében és 1939 márciusában, a régió a demokratikus Csehszlovák Köztársaság kötelékéből az autoriter berendezkedésű horthysta Magyarország fennhatósága alá került. 1944 októberében újabb államfordulattal pedig a totalitárius szovjet állam részévé vált.

Nem egyszerű a terminológiai meghatározása annak, hogy mi történt Kárpáti Ukrajna felszámolásakor. A történeti szakirodalomban leggyakrabban használt fogalmak az „agresszió”, „annexió” vagy „annektálás”, „intervenció” és „megszállás”.

A „megszállás” egészen pontosan egy idegen ország területének katonai erővel való ideiglenes elfoglalását jelenti (latin „occupatio”: elfoglalás, birtokba vétel, megszállás). A 20. század első felében a katonai megszállás rendjét az 1907-es hadijogi tárgyú hágai egyezmények szabályozták. Kárpáti Ukrajna négy hónapig – 1939. március 15-től július 7-ig – a Magyar Királyság katonai megszállása alatt volt, a területen katonai közigazgatást vezettek be.

A „megszállás” fogalma megkülönböztetendő az „annektálás”-tól (latin „adnectere”: hozzácsatolás, bekebelezés). Az utóbbi esetben egy állam erőszakosan és egyoldalúan a saját területéhez csatol egy idegen területet. Az annektálás tehát az agresszió egy formája. Ez történt például 1938. március 13-án, amikor Németország bekebelezte Ausztriát, amely addig önálló állam volt. Az Anschluss-ról 1938. április 10-én német-osztrák népszavazást is tartottak. A totalitárius Németországtól eltérően az autoriter Magyarország nem kockáz-